

Klara Naszkowska

Pszichoanalitikus, zsidó, nő, feleség, anya, kivándorló: a pszichoanalízis emigráns alapító anyái az Egyesült Államokban*

Bevezetés

Az emberek, eszmék és intézmények Egyesült Államokba vándorlása az Európában egyre inkább eluralkodó fasizmus és a náciizmus elől a 20. századi gondolkodás történetének fontos jelensége, amely máig relevanciával bír. Míg azonban számos kutatás foglalkozik ezzel a migrációval, eddig igen kevesen írtak az emigráns pszichoanalitikusokról, és szinte semmit az Egyesült Államokba vándorolt jelentős számú zsidó pszichoanalitikusnőről.¹ Ennek a diaszpóráközösségnek a tagjai korábban a pszichoanalitikus mozgalom élharcosai voltak Béctől, Berlinton és Zürichtől Prágáig, Párizsig, Londonig és Budapestig, később pedig kulcsszerepet játszottak a freudi elméletek és gyakorlat formálásában az Egyesült Államokban. Ennek ellenére az a kevés áttekintés, amely egyáltalán megemlíti ezeket az emigráns pszichoanalitikusnőket, pontatlan adatokat tartalmaz, amelyek nem tükrözik hűen ennek az úttörő közösségnek a méretét és jelentőségét. Az eddig megjelent könyvek csak arra a néhány analitikusra koncentráltak, akik koruk pszichoanalitikus és tudományos köreiből a legtöbb nemzetközi elismerést kapták: ilyen például Therese Benedek, Grete Bibring, Helene Deutsch, Karen Horney és Margaret Mahler.² Bár róluk is csak hiányos információink vannak, a legtöbb más emigráns

* A cikk angol nyelvű változata megjelenés előtt áll a *European Judaism*, 2022, 55(1) számában. Szeretnék köszönetet mondani Vladimir Melamednek, a Los Angeles-i New Center for Psychoanalysis vezető történész-levéltárosának, Olga Umanskynak, a Boston Psychoanalytic Society and Institute könyvtáros-levéltárosának, valamint Bernhard Bolechnek, a berlini International Psychoanalytic University könyvtárvezetőjének, akik segítettek a kutatásomban, és akiken keresztül számos archív anyaghoz hozzáférhettem. Köszönet Clara Happel unokájának, Peter Rosemarknak is, aki volt olyan kedves, hogy beszélt nekem a családjáról.

¹ Az értelmiség emigrációjáról lásd pl. Coser, 1984; Fermi, 1972. A pszichoanalízis és emigráció kapcsolatáról lásd pl. Hale, 1995; Jacoby, 1983; Steiner, 2000; Gifford, 2003. Az emigráns pszichoanalitikusokról lásd: Ash, 1995; Chodorow, 1989; Mészáros, 2014; Borgos, 2021a.

² Lásd például Appignanesi – Forrester, 1992; Bond, 2008; Coser, 1984, 76–84; Jacobs – Umansky, 2015; Quinn, 1988; Roazen, 1985; Sayers, 1991.

pszichoanalitikusnő személyes és szakmai életrajza láthatatlan, és féltő, hogy örökre eltűnik a történelem süllyesztőjében.

Ez a cikk bevezetőként szolgál a szerző hamarosan megjelenő könyvéhez, amelynek munkacíme *The Forced Migration of Jewish Women Psychoanalysts from German-speaking Europe to the US (1930–1941): A Personal, Interpretative and Documentary History* (Zsidó pszichoanalitikusnők kényszmigrációja Európa német nyelvű országaiból az Egyesült Államokba (1930-1941): személyes, értelmező és dokumentumtörténelem), amelyre a továbbiakban *Kényszmigráció* címmel hivatkozunk. Kutatásom, amelyben eddig legalább hetven női freudistával foglalkoztam, több, viszonylag új tudományterülethez járulhat hozzá, a zsidó nőtörténettől és zsidó társadalomtörténettől az életrajzi kutatásokig, családkutatásokig és a pszichoanalitikusok migrációjának vizsgálatáig. Céлом, hogy visszaköveteljem, újraélesszem, rekonstruáljam és megvizsgáljam a pszichoanalízis Európából 1933 és 1941 között elmenekült és az Egyesült Államokban otthonra talált alapító anyáinak szakmai és személyes életrajzát: családi, vallási, politikai és szakmai háttérüket, karriermintázatukat, személyes és közösségi tapasztalataikat és szakmai hozzájárulásukat a pszichoanalízis tudományához.

Az általam vizsgált hetven nő, valamint a többiek, akik kutatásom során még előkerülhetnek, a pszichoanalitikusok első két generációjához tartoztak, és két különböző méretű csoportra oszthatók. Nyolcan közülük (11,4%) elsőgenerációs freudisták voltak, akik az 1870-es és 1880-as években születtek; a maradék ötvenegy (72,9%) pedig a második generációt képviseli, akik a századfordulótól az 1910-es évekig terjedő időszakban születtek.³

Cikkemben az első generációba tartozó nyolc analitikus jelenleg elérhető szakmai és személyes életrajzát vizsgálom. Mint fentebb említettem, Helene Deutsch és Karen Horney nevét és munkásságát nemzetközi szinten elismerik pszichoanalitikus és tudományos körökben. A többi hat analitikust: Frances Derit, Mira Oberholzer-Gincburgot, Salomea Gutmann-Isakowert, Clara Happelt, Flora Kraust és Christine Oldent azonban szinte alig ismerik.⁴

Családi, etnikai és vallási háttér

A nyolc elsőgenerációs analitikusból hat zsidó családban született, mindkét szülőjük zsidó volt. Legjobb tudomásom szerint mind a hat család kulturálisan és társadalmilag asszimilálódott, nem-ortodox család volt. A szülők általában megülték a zsidó ünnepeket, de zsidó identitásuk elsősorban társadalmi, kulturális és családi alapú volt. Christine Oldennek csak az egyik szülője volt zsidó, Karen Horney pedig nem volt zsidó.

³ A fennmaradó tizenegy nő valószínűleg a második generációba tartozott, de pontos születési évük még nem ismert.

⁴ A vizsgált nőket a férjezett, nem pedig a leánykori nevükön emlegetem, mivel ők is így hivatkoztak magukra. Az (osztrák) női pszichoanalitikusokról alapvető életrajzi adatokat közöl Mühlleitner, 1992 és Nölleke, <https://www.psychoanalytikerinnen.de>.

Hárman az ekkor még felosztott lengyel területekről származtak, mielőtt még Lengyelország ismét függetlenné vált volna az első világháború után. Deutsch és Gutmann-Isakower az ekkor osztrák uralom alatt álló Galíciában született. A mai Lengyelországnak ezt a multikulturális délkeleti régióját 1772-ben csatolták a Habsburg Birodalomhoz (amely 1804 után az Osztrák Monarchia, 1867-től az Osztrák-Magyar Monarchia nevet viselte), amikor a korábbi Lengyel-Litván Nemzetközösség területét a környező nagyhatalmak, köztük Poroszország és a cári Oroszország felosztották egymás között. A három, katonailag és közigazgatásilag megszállt lengyel területrész közül Galícia délen feküdt: ez őrizte meg leginkább a függetlenségét, viszont egyben a legszegényebb régió is volt. Több mint egy évszázadnyi osztrák uralom alatt a galíciai zsidók (a Galitzianerek, akik askenázi zsidók voltak) létszáma hatszorosára nőtt: 1910-ben 872 ezer volt (a régió lakosságának 11%-a), a zsidó és jiddis kultúra pedig virágzott.⁵

Helene Deutsch (született Rosenbach, 1884–1982) egy közepes méretű városban, a mai Lengyelország területén található Przemyślben (németül Premissel; jiddisül Pshemishl), nőtt fel, ahol ekkoriban a lakosságnak csaknem 40%-a zsidó volt. Salomea Gutmann-Isakower (született Sali Rettich/Rettych, 1888–1974) a mai Oświęcimben (németül Auschwitz, jiddisül Oshpitzin), született, amelyet ma az egyik legnagyobb német koncentrációs- és haláltábor-komplexum helyszínéneként ismernek, ám egykor virágzó zsidó közössége a város teljes lakosságának felét tette ki. Oberholzer-Gincburg, a harmadik lengyel születésű analitikus (született Maria/Marie Gincburg, 1884–1949), egy Wyszki nevű faluból származott (jiddisül Viski; mai lett nevén Viški,) a Kongresszusi Lengyelországban, ahogyan az Orosz Birodalom védnöksége alatt álló lengyel területeket nevezték.⁶ Születésének idején Wyszki egy kis shtetl volt, ahol a zsidók alkották a lakosság körülbelül 70%-át. A falu körülbelül 25 km-re északkeletre feküdt Dvinsktől (ma Daugavpils), a vitebski kormányzóságban.

Két analitikus Bécsben született: Frances Deri (született Franziska Hertz, 1880–1971) és Flora Kraus (született Sgalitzer, 1880–1958). Kraus szülei bevándorlók voltak: apja Budapestről, anyja Prágából érkezett. Az 1880-as évektől 1938-ig Bécs zsidó közössége alig több mint 10%-a volt a város teljes lakosságának.⁷ Két szomszédos kerületben viszont, az Alsergrundon és Leopoldstadtban, az ott lakók körülbelül fele zsidó volt.

Két analitikus Németországban született: Karen Horney (született Danielsen, 1885–1952) a Hamburg melletti Eilbek falu (ma Hamburg egyik külvárosa) szülötte; Clara Happel (született Pincus, 1889–1945) pedig Berlinben született, egy német anya és egy lengyel zsidó emigráns apa gyermekeként. Az első világháború előtt Németország lakosságának kevesebb mint egy százaléka volt zsidó. Christine Olden (született Mädi/Marie-Christine Fournier, 1888–1959, Mayer-Fournier néven is ismert) Prágában született, anyja német volt, apja osztrák.

⁵ Galiciáról további információkért lásd Wolff, 2010.

⁶ Mira Oberholzer-Gincburg életrajzi dokumentumait Vera von Planta találta meg a zürichi Állami Levéltárban, lásd Planta, 2010.

Az eredeti német szövegeket a szerző fordította angolra.

⁷ Lásd „Vienna” in Spector – Wigoder, 2001.

A huszadik század első évtizedeiben a tudományos területen dolgozó nők túlnyomórészt középosztálybeli zsidó családokból vagy értelmiségi háttérből jöttek, illetve néhányan kereskedőcsaládokból. Apjuk és más férfi családtagjaik általában orvosok, ügyvédek vagy üzletemberek voltak, akiket helyi zsidó közösségükben jól ismertek és tiszteltek, anyjuk viszont rendszerint háztartásbeli volt, aki nem járt egyetemre. A *Kényszermigráció* munkám részét képező nők többségükben képzetesebb, liberálisabb gondolkodású apjukkal azonosultak, és általában elutasították anyjuk hagyományos, viktoriánus értékrendjét és régimódi életmódját. Eltökélten építették szakmai karrierjüket, amelyhez gyakran ugyanazt a területet választották, mint apjuk vagy nagybátyjuk: az orvostudományt.

Helene Deutsch apja, Wilhelm Rosenbach (1844/5–1919) ismert büntetőjogi ügyvéd és nemzetközi jogi szakértő volt. Premisselben és azon túl is jelentős hírnévnek örvendett. „[Rosenbach] otthona valóságos mikrokozmosza volt [a város] lengyel-zsidó társadalmának,”⁸ és ő volt az első zsidó, akit Galícia képviselőjében kineveztek a bécsi Szövetségi Bíróságra. Deutsch erősen azonosult apjával, az ő szellemi örökösének tartotta magát. Emlékirataiban és interjúiban is többször elmondta: „Az ő fia voltam.”⁹ Deutsch is jogász akart lenni, mint apja, de az Osztrák-Magyar Monarchiában 1919-ig a nőket nem vették fel a jogi karokra. Deutsch anyja, Regina Rosenbach (1854–1941, születési nevén Fass) háziasszony volt hagyományos viktoriánus értékekkel. Azt vallotta, hogy „egy jó házból való lánynak nem illik egyetemre mennie”.¹⁰ Deutsch gyűlölte anyját, és lázadt az ellen, hogy anyja „kitartóan ellenezte” orvosi tanulmányait: „Anyám semmi hatással nem volt a tanulmányaimra, és intellektuális értékeimhez is csak negatív értelemben járult hozzá, amennyiben szembehelyezkedtem az övéivel.” Deutsch a személyes függetlenségre áhítozott.¹¹

Mira Oberholzer-Gincburg tizenhárom éves korában vesztette el apját, Mendel Gincburgot. Egyetemi jelentkezésében Mejer Bomascht, egy haladó szellemű zsidó orvost tüntette fel gyámjaként, aki 1912 óta az orosz parlament tagja volt, és a zsidók jogaiért küzdött a lengyel területeken.¹² A porosz birodalom jogrendszerében az apa halálával a gyermek az anyja vagy egy másik gyám felügyelete alá került. Talán Bomasch hatására választotta Oberholzer-Gincburg az orvosi pályát. Oberholzer-Gincburg anyjáról, Khana-Ita Gincburgról (született Parson) csak annyit tudunk, hogy Mirának nem volt közeli kapcsolata vele.¹³

Frances Deri egy hamburgi születésű kereskedő, Otto Hertz lánya volt, aki gyöngykaplókkel kereskedett. Anyja, Franziska (született Neusser) a Bécs környéki Perchtoldsdorfból származott. Egy ikertestvére, Henrietta Franziska Hertz (férjezett nevén Langstein) és két bátyja volt.¹⁴

⁸ Deutsch, 1973a, 21.

⁹ Deutsch, 1973. március 28. Interjú Helene Deutsch-csal. Oral History interjúgyűjtemény, Boston Psychoanalytic Society & Institute Archives (a továbbiakban: Deutsch, 1973. március 28. interjú).

¹⁰ Deutsch, 1973. március 28. interjú.

¹¹ Deutsch, 1973a, 68, 66.

¹² Magnone, 2016, 406–407.

¹³ *Latvia Births Database*, YewishGen (az adatbázisban téves születési dátum szerepel); Planta, 2010.

¹⁴ Mühlleitner, 1992, 68–69.

Flora Kraus apja, Ferdinand Sgalitzer (1845–1937) szintén kereskedő volt.¹⁵ Anyja Hermine Sgalitzer, született Fischl/Fischel (1857–1922). Flora Krausnak öt testvére volt.¹⁶ Gutmann-Isakower apja, Szymon Rettich (vagy Rettych), tanár volt Tarnauban (ma Tarnów, Lengyelország).¹⁷ Clara Happel apja, Theodor Pincus, bankár volt.¹⁸ Olden apja a neves történész és baloldali politikus, August Fournier (1850–1920) volt. Horney apja, Berndt Danielsen, egy gőzhajó kapitányaként szinte mindig távol volt otthonról, és fanatikus lutheránus volt.

Horney anyját, Clothilde-ot (született van Ronzelen) Sonninak becézték, és nemesi családból származott. Rendkívüli mostohaanyja, Wilhelmine Lorentz-Meyer nevelte fel, aki fizikát, latint és csillagászatot tanult. Arról azonban nem tudunk, hogy Sonni felsőfokú tanulmányokat folytatott volna. 1904-ben vagy 1905-ben azt a bátor döntést hozta, hogy elhagyja a férjét; talán ekkor értette meg Horney a nők anyagi függetlenségének jelentőségét. Egyelőre nem találtam információt arról, hogy milyen tanulmányokat folytatott és foglalkozást űzött az alábbi analitikusok édesanyja: Frances Deri, Christine Olden (Dorothea/Dora Fournier, született Gabillon¹⁹), Salomea Gutmann-Isakower (Frometa Marya Rettich/Rettych, született Lieberfreund²⁰) és Clara Happel (Johanna Pincus, született Heilmann). Tudjuk, hogy Gutmann-Isakower apja 1916-ban özvegy volt, ekkor házasodott újra, de azt nem tudjuk, mikor halt meg az első felesége, Frometa Marya Rettich/Rettych.²¹

Női szakemberek: orvosok és pszichoanalitikusok

Ezek az elsőgenerációs analitikusok koruk egy nőtípusát, az Új Nőt testesítették meg: „olyan, egyetemet végzett nők a huszadik század elején, akik szembementek a hagyományos elvárásokkal, [...] mert személyes kiteljesedésüket a felsőfokú tanulmányokban és a hagyományosan férfiasnak tekintett szakterületeken folytatott munkában keresték”.²² Tanulmányaik, gyakorlatuk és munkájuk során a legtöbben beutazták Európát, a nőket is fogadó egyetemekről bekerültek a pszichoanalízis korabeli központjaiba Bécsben, Berlinben és Zürichben, valamint a kiépülőben levő új központokba Budapesten, Prágában, Frankfurtban, Hamburgban és a svájci szanatóriumokban.

Az, hogy a huszadik század első éveiben a felsőoktatásban túlsúlyban voltak a zsidó nők, különböző gazdasági-társadalmi és kulturális tényezők kombinációjának köszönhető. Vagyonos szüleiknek nem kellett azon aggódniuk, hogy gazdag férjet fogjanak a lányaiknak, és megengedhették maguknak, hogy jó iskolákba küldjék őket.

¹⁵ Temetési nyilvántartás, *JewishGen Online Worldwide Burial Registry – Austria*.

¹⁶ Temetési nyilvántartás, *JewishGen Online Worldwide Burial Registry – Austria; Vienna Births*, YewishGen.

¹⁷ Suchmiel, 1997, 33.

¹⁸ Villiez, 2006, 652–653.

¹⁹ Az információ forrása: www.geni.com.

²⁰ *Krakow Vital Records: Marriages*, JewishGen.

²¹ *Poland: Krakow Marriage Intentions/Banns Records*, JewishGen.

²² Freidenreich, 2002, xvii.

Anyagilag és erkölcsileg is támogatták lányaikat abban, hogy egyetemre menjenek és szakmai karriert építsenek.

Az egyetlen intézmény, amely Európában felkészítette a diákokat az egyetemre és szinte az egyetlen út a felsőfokú tanulmányokhoz, a gimnázium volt, egy olyan középiskola, amely átfogó klasszikus és tudományos műveltséget adott, és egy nehéz szóbeli és írásbeli vizsgával ért véget (az érettségivel, amit az osztrák és az orosz birodalomban *Matura*, Németországban és Poroszországban *Abitur* néven ismertek).

A nyolc elsőgenerációs analitikusnő közül öten (62,5%) orvosi diplomát szereztek: Oberholzer-Gincburg, Deutsch, Gutmann-Isakower, Horney és Happel. A maradék három: Frances Deri, Flora Kraus és Christine Olden nem voltak orvosok, hanem úgynevezett laikus analitikusok. Amikor az 1880-ban született Deri és Kraus érettségizett, az Osztrák-Magyar Monarchiában a nőket csak a bölcsészettudományi karokon engedték tanulni (1897-től)²³. Deri pszichológiát és szociológiát tanult; amikor ezt a cikket írom, Kraus és Olden felsőfokú tanulmányairól még nincsenek pontos információim.

Mira Oberholzer-Gincburg, aki ezek közül a nők közül elsőként kapott orvosi diplomát, egy állami leánygimnáziumban érettségizett a mai Lengyelország területén fekvő soknemzetiségű Łódź (jiddisül Lodzh) városában 1901-ben. 1914-re Łódźban volt a lengyel területeken a második legnagyobb zsidó közösség Varsó után.²⁴ A Kongresszusi Lengyelországban – az Orosz Birodalom területén – már viszonylag hamar, 1856-ban megnyíltak az első olyan lányiskolák, amelyek tananyaga a gimnáziuméhoz hasonlított. Ezekben a nagy presztízsű, drága magániskolában hét év alatt szereztek a tanulók klasszikus műveltséget (többek közt latin és görög nyelvet is tanultak). Az, hogy lengyel lányokat is felvettek, politikai döntés volt – így akarták eloroszosítani őket.

Miután leérettségizett, Oberholzer-Gincburg elhagyta a Kongresszusi Lengyelországot és a berni egyetem orvosi karára iratkozott be. Oroszországban az egyetemek hivatalosan 1914-ig nem vettek fel nőket (bár egyes speciális orvosi kurzusokra 1861 óta járhattak). Svájc volt Anglia után a második ország Európában, amely megnyitotta az egyetemek kapuit a nők előtt, és három évtizeden át az egyetlen német nyelvű ilyen ország maradt. Először a zürichi egyetemre iratkozhattak be nők 1864-ben, ezt hamarosan követte a genfi és a berni egyetem. Amíg a német és osztrák felsőfokú intézmények meg nem nyitották kapuikat a női hallgatók előtt, a svájci egyetemekre nagyszámú külföldi nő iratkozott be. Ebben az időszakban a diákok több mint 90%-a külföldi volt, leginkább Kelet-Európából – konkrétan az Orosz Birodalomból és annak szatellit országából, a Kongresszusi Lengyelországból.²⁵ Svájc nyitottsága, hogy nőket is beengedjen a felsőoktatásba – miközben szavazati jogot 1971-ig nem biztosított nekik – annak volt köszönhető, hogy a liberális gondolkodású német, orosz és lengyel emigráns professzorok és értelmiségiek beengedték a nőket az

²³ Magyarországon 1896-tól a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti karok nyíltak meg a nők előtt. (A szerk.)

²⁴ The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, <https://yivoencyclopedia.org>.

²⁵ Holmes, 1984, 243–245.

előadásaira, és ez hamarosan ahhoz vezetett, hogy a nők teljes jogú diákokká válhattak, és diplomát szerezhettek.²⁶

Amikor Oberholzer-Gincburg 1901-ben beiratkozott a berni egyetemre, azt a kanton haladó szellemű felügyelője, a Nobel-díjra is jelölt Albert Gobat irányította. Négy szemeszter után Oberholzer-Gincburg átiratkozott a zürichi egyetemre.²⁷ 1905-ben félbeszakította tanulmányait, hogy részt vegyen a cári hatalom elleni, végül elbukott forradalomban. A Dąbrowa-medencébe (lengyelül Zagłębie Dąbrowskie) utazott, ahol a munkások és a diákok általános sztrájkba léptek a Lengyel Szocialista Párt irányításával. Mint sok más, a kutatásomban szereplő első és második generációs analitikus, Oberholzer-Gincburg is politikailag aktív szocialista volt. Zürichbe visszatérve 1906-ban ismét beiratkozott az egyetemre, 1908-ban tette le orvosi vizsgáját, és 1909-ben szerzett diplomát.

Zürichi tanulmányai során Mira Oberholzer-Gincburg rendszeresen eljárta a Freudista Társaság találkozóiira. Orvosi diplomája megszerzése után a haladó szellemű Burghölzli Pszichiátriai Intézetben végezte szakmai gyakorlatát Eugen Bleuler és Carl Jung irányítása alatt, ahol gyermekeket analizált (1909 februárjától júliusáig), majd a schaffhauseni Breitenau Pszichiátriai Klinikán folytatott gyakorlatot.²⁸ A történeti bizonyítékok alapján Mira Oberholzer-Gincburg lett a második női pszichoanalitikus Sophie Erismann után (született Sofia Hasse, 1847–1925; 1876-ban végzett a zürichi orvosi egyetemen, és 1989-től dolgozott Burghölzli-ben)²⁹, és ő volt az első gyermekanalitikus Svájcban. Miután rövid ideig egy rigai szanatóriumban dolgozott, Németországba költözött, ahol a berlini pszichoanalitikusok csoportjának első női tagja lett (1911 áprilisában). Részt vett a 3. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszuson 1911 szeptemberében Weimarban. Későbbi férje, Emil Oberholzer aggódott amiatt, hogy Mira „lelkében káosz uralkodik”, hajlamos „kínózni magát”, és kétségbeesetten, ám sikertelenül kérte Mirát, hogy menjen Sigmund Freudhoz.³⁰ Ehelyett októberben Mira visszatért Zürichbe és több évre a helyi csoport tagja lett, míg Emil hathetes analízisbe ment Freudhoz 1912-ben. Miután Emil visszatért Svájcba, a pár együtt dolgozott Breitenauban, és külön-külön Küsnachtban és Zürichben.

1919 tavaszán az Oberholzer házaspár és Oscar Pfister laikus pszichoanalitikus megalapította a Svájci Pszichoanalitikus Egyesületet, amely szigorúan freudista és Jung-ellenes volt. Ugyanebben az évben Oberholzerék közös pszichoanalitikus praxist indítottak Zürichben. Mira 1923-ban szüneteltette a munkáját, hogy személyes analízisbe menjen Freud „professzorhoz” Bécsbe.

Jó barátságban volt Helene Deutsch-csal. Amikor az 1930-as évek közepén Deutsch aggódni kezdett, hogy „forradalmi lelkesedéstől fűtött”³¹ Martin fia (1917–2002) bajba kerülhet Ausztriában Dollfuss kancellár diktatúrája alatt, Oberholzer-Gincburghoz küldte őt Zürichbe, aki egyben analizálta is őt. Jó barátságban volt más

²⁶ Woodtli, 1975.

²⁷ Registration of the University of Zurich 1833-1924, <http://www.matrikel.uzh.ch/active/static/25972.htm>.

²⁸ Planta, 2006, 142–149.

²⁹ Thompson 1987, 392.

³⁰ Emil Oberholzer levelei Mira Gincburghoz, 1911. március 4. és 8., idézi Planta, 2006, 78, 79.

³¹ Deutsch, 1973a, 157.

lengyel születésű zsidó analitikusokkal is: Beata (Tola) Rankkal (született Mincer, 1896–1961, 1936-ban Bostonba emigrált), Sophie Morgensternnel (született Kabatschnik, 1875–1940) és Eugenia Sokolnickával (született Kutner, 1876–1934).³²

Helene Deutsch tizennégy éves korában végzett egy magánkézben levő lányiskolában Premisselben. Szülei azt szerették volna, ha ezzel befejezi tanulmányait és hamarosan férjhez megy, de neki más tervei voltak. Megfenyegette őket, hogy elköltözik otthonról, ha apja nem ír alá egy szerződést, miszerint támogatja lányát abban, hogy magántanárok segítségével egyedül felkészüljön az érettségire. Körülbelül öt évbe telt, mire sikerült felkészülnie a vizsgára és letennie azt. Ezután 1907-ben letette az egyetemi felvételi vizsgát; ez kötelező volt mindenkinek, aki nem gimnáziumban szerezte az érettségit. Nőként a felvételi vizsgához is külön engedélyt kellett szereznie.³³

Az Osztrák-Magyar Monarchiában az orvosi egyetemek kapui 1900-ban nyíltak meg a nők előtt.³⁴ A svájci egyetemekkel ellentétben Ausztriában mind a női, mind a külföldi hallgatók nagyon kevesen voltak: országos szinten a diákok 2%-a, és 5% a patinás Bécsi Egyetemen, amely Közép- és Kelet-Európa legnagyobb tudományos központja volt.³⁵ Amikor Deutsch 1907-ben beiratkozott a Bécsi Egyetem orvosi karára, az 5-600 fős évfolyamban csak heten voltak nők (és közülük is csak hárman szereztek végül diplomát).³⁶ 1912-ben vagy 1913-ban diplomázott le pszichiáterként.³⁷

Ugyanabban az évben, amikor Deutsch beiratkozott az orvosi karra, megismerkedett Freud írásaival. A háború idején először a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület (WPV) találkozóit látogatta. A társaságnak 1918-ban lett teljes jogú tagja³⁸, és ekkor kezdett el személyes analízisbe járni Freudhoz; bár ez rövid ideig tartott, megerősítette Deutsch pozícióját mind a bécsi csoportban, mind a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületben. Amikor 1925 januárjában megnyílt a WPV képzési központja, őt nevezték ki az intézmény első igazgatójának.³⁹

A bécsi képzési központ az első pszichoanalitikus kiképző intézmény, a Berlini Pszichoanalitikus Poliklinika (1923-tól Berlini Pszichoanalitikus Intézet) mintájára jött létre, amelyet 1920-ban alapítottak, és igazgatója a fehérorosz analitikus, Max Eitingon volt. Amikor az Osztrák-Magyar Monarchia 1918-ban összeomlott, Bécs helyett Berlin lett a német nyelvű területek kulturális és politikai központja. Így Berlin lett a pszichoanalitikus mozgalom „főhadiszállása” is, amelyet Karl Abraham vezetett (Freud jóváhagyásával). A különböző intézetek azért jöttek létre, hogy egységesítsék az analitikusképzést. Az eredetileg Max Eitingon által létrehozott hármas modellt alkalmazták, amely kombinálta a képzés részeként alkalmazott analízist, az elméleti szemináriumokat és a szupervízióval végzett (kontroll) esetkezelést. Bécs akkor nyerte

³² Planta, 2006, 94.

³³ Deutsch, 1973a, 30–47.

³⁴ A Habsburg uralom alatt álló Magyarországon az orvosi karra 1896-tól járhattak nők.

³⁵ Freidenreich, 1996.

³⁶ Deutsch, 1973a, 94.

³⁷ Deutsch, 1973a, 107; Roazen, 1985, 97.

³⁸ Nunberg – Federn, 1975, vol. 4, 296, 310.

³⁹ Az intézményt 1924-ben alapították, de az előadások és szemináriumok hivatalosan csak 1925-ben indultak. Az intézet elődje a Pszichoanalitikus Képzés Nemzetközi Bizottsága volt, amelynek elnöke szintén Helene Deutsch volt.

vissza kulturális és politikai jelentőségét, amikor 1933 januárjában Hitlert német kancellárrá nevezték ki, és az addig Berlinben élő analitikusok körében kivándorlási hullám indult meg.

Az 1920-as években ezek az európai képzési intézmények kicsik és informálisak voltak. Politikai, társadalmi és kulturális kérdésekkel foglalkoztak. Mivel tudták, hogy a képzésre jelentkezők az első világháború okozta gazdasági világválság és infláció közepette ritkán engedhetik meg magukat az analízis díját, a képződőket analizáló szakemberek ingyen vagy minimális díjazás fejében dolgoztak. Freud azon elvét követve, hogy a pszichoanalízist elérhetővé kell tenni a szegények számára is, a bécsi és berlini intézetek klinikái kevés pénzt kértek a kliensektől. Berlinben ráadásul minden analitikus köteles volt egy klienst pro bono kezelni.⁴⁰

Salomea Gutmann-Isakower az akkor osztrák uralom alatt álló, német hivatalos nevén Krakau (ma Krakó, Lengyelország) város magánkézben levő Lengyel Jadviga Királynő Felső Leánygimnáziumában érettségizett 1907-ben.⁴¹ Krakau volt Lengyel Galícia második legnagyobb városa. Az iskolát 1905-ben alapította a városi Emilia Plater Gimnázium igazgatója és volt tanárai; ez az 1896-os alapítású iskola volt az első kizárólagosan lánygimnázium a feldarabolt Lengyelországban, és a harmadik az egész Osztrák-Magyar Monarchiában (az első kettő Prágában, illetve Bécsben nyílt meg). Gutmann-Isakower valószínűleg először az Emilia Plater Gimnáziumba járt, és annak bezárásakor váltott iskolát. Abban az időben Galícia gimnáziumai hatosztályosak voltak (az 1912/13-as tanévtől nyolcosztályosak), és tanulmányaik végén a diákok érettségit tehettek.

1907-ben Gutmann-Isakower megkezdte orvosi tanulmányait az 1364-ben alapított neves krakkói Jagelló Egyetemen, amely a világ egyik első és legrégebb óta működő egyeteme. Ezen az egyetemen először 1894-ben engedélyezték három nőnek, hogy behallgassanak a gyógyszerészeti előadásokra. Az osztrák Oktatási Minisztérium 1897-es rendelete lehetővé tette, hogy a nők teljes jogú hallgatókként bölcsészettudományi tanulmányokat végezzenek bárhol a Monarchiában, így Galiciában is. Az orvosi karokra 1900-tól járhattak nők, de egy numerus clausus 10%-ra korlátozta az arányukat.⁴² Gutmann-Isakower az 1907/1908-es tanév egyik félévét a Bécsi Egyetem orvosi karán töltötte.⁴³ 1914-ben szerzett diplomát, idegrendszeri betegségek szakterületen.⁴⁴

Gutmann-Isakower lediplomázása után azonnal elköltözött Krakóból Bécsbe. Először orvosi asszistensként dolgozott egy kórházban és az egyetem pszichiátriai klinikáján. 1928-ban indította el magánrendelését.⁴⁵ Ekkoriban kezdett a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület találkozóiira járni, miután megismerte Otto Isakowert, későbbi férjét és analitikusát, majd 1929-ben a WPV pártoló tagja lett. 1933-ban

⁴⁰ Hasonló elven működő Poliklinika nyílt meg Budapesten 1931-ben. (A szerk.)

⁴¹ Dormus, 2016.

⁴² Kolbuszewska, 2017.

Magyarországon más volt a zsidó és a női hallgatók helyzete, lásd Borgos, 2021b.

⁴³ Kulczykowski, 1995, 259.

⁴⁴ A krakkói egyetem orvosi és bölcsészettudományi karának zsidó női hallgatói között „Salomea Rettlich-Gutmann” néven említi Suchmiel, 1997, 33.

⁴⁵ Magnone, 2016, 526.

rendes taggá választották, és a következő évtől kiképző analitikusként kezdett dolgozni.

Karen Horney egy magán leányiskolában végezte az általános iskolát, majd egy 1901-ben nyílt hamburgi leánygimnáziumba került.⁴⁶ Németországban viszonylag későn, 1894-ben nyílt meg az első leánygimnázium. Öt évvel később, 1906-ban Horney leérettségizett, és beiratkozott a Freiburgi Egyetem orvosi karára (ez is nagy múltú felsőoktatási intézmény volt, a 15. században alapították). A német egyetemek 1900-tól engedtek be női hallgatókat az orvosi karokra,⁴⁷ elsőként Freiburg és Heidelberg. Amikor Horney megkezdte a tanulmányait, összesen 34 medika tanult az egyetemen.⁴⁸ Ausztriához hasonlóan, de Svájcától eltérően a német egyetemeken a nők és a külföldiek aránya az első világháború előtt alacsony volt, 5-10%. Miután Horney elvégezte az első két év kurzusait és letette a kötelező szigorlatokat, a Göttingeni Egyetemre ment klinikai gyakorlatra. 1909-ben iratkozott be a berlini egyetemre, amely más porosz egyetemekhez hasonlóan 1908-ig nem adott diplomát női hallgatóknak. 1911-ben tette le a vizsgáit, és 1915-ben doktorált a fejsérüléseket követő poszttraumás pszichózisokból.

Horney útja a pszichoanalízis felé 1910-ben (huszonöt éves korában) indult meg komolyan, amikor személyes analízisbe ment Karl Abrahamhoz, a Berlini Pszichoanalitikus Egyesület alapítójához. Ezt azonban titokban tartotta, amíg le nem diplomázott – akkoriban a német orvosi és akadémikus körökben (és máshol is) ferde szemmel néztek a pszichoanalitikusokra, sőt akár ki is rekesztették őket. Egy másik emigráns analitikus, Dora Hartmann szavaival: „[a pszichoanalízis] nem volt divatban, nem volt kifizetődő, szabotálta az ember jövőjét”, „a pszichológusok számkivetettek voltak”. „Egy pszichoanalitikusnak teljes lehetetlenség volt” teljes jogú professzorrá válnia.⁴⁹ Analízise végeztével Horney csatlakozott a berlini pszichoanalitikusok csoportjához, és részt vett Abraham szemináriumain. 1919-ben kezdte meg analitikus magánpraxisát. Ő volt az egyetlen nő, aki részt vett a Berlini Pszichoanalitikus Poliklinika megalapításában 1920-ban, és az első nő, aki itt tanított. Előadóként és kiképző analitikusként egészen 1932-es kivándorlásáig ott dolgozott.

Happel szintén a berlini egyetem orvoskarán végzett 1915-ben. A berlini egyetemre 1895-től járhattak nők. Bár a német lakosságnak kevesebb mint 1%-a volt zsidó, 1908-ban az egyetemen a zsidó női hallgatók aránya 18% volt, és ez 1911-re 28%-ra emelkedett. Happel öt évig orvosként praktizált, majd 1920-ban kezdte meg a képzését a frissen nyílt Berlini Pszichoanalitikus Poliklinikán. 1927-ben Bécsbe ment, hogy képzése részeként analízisben vegyen részt Hanns Sachsnál. Csatlakozott az 1926-ban Frankfurt am Mainban alapított pszichoanalitikus csoporthoz, és részt vett az abból kinövő Frankfurti Pszichoanalitikus Intézet 1929-es megalapításában (ez az intézmény kapcsolódott a szocialista Társadalomtudományi Kutatóintézethez, és 1933-ban a nácik mindkettőt bezárták). Happel alapította az első pszichoanalitikus

⁴⁶ Quinn, 1988.

⁴⁷ Albisetti, 1982.

⁴⁸ Nauck, 1953, 23.

⁴⁹ Hartmann, 1973. január 31. Dr. Stephen Firestein első interjúja Dr. Dora Hartmannal. New York: New York Psychoanalytic Society and Institute, 28, 24.

munkacsoportot Hamburgban egy helyi analitikussal, August Watermannal (1931-ben), és ott magánpraxist is folytatott.⁵⁰

Női szakemberek: laikus analitikusok

Az első és második generációs freudisták a kozmopolita értelmiség széles skáláját képviselték, és ez az orvosokra és a laikus analitikusokra egyaránt igaz. A pszichoanalízist egy radikális humanista projektnek tekintették, amellyel a művelt rétegek széles körét szerették volna elérni. Találkozóikon a pszichoanalitikus elmélet és gyakorlat problémáin felül a művészetéről, irodalomról, mitológiáról, vallásról, oktatásról, antropológiáról, csoportpszichológiáról és pedagógiáról vitáztak.⁵¹ Freud utópisztikus víziója egy „pszichoanalitikus kollégium” volt, ahol analitikusok tanulmányoznák a civilizációtörténetet, mitológiát, valláspszichológiát és irodalmat. A berlini analitikusképző intézet diákjainak a fent említett tantárgyak nagy részét tanulniuk kellett. Bár egyre több vita volt arról, különösen az Egyesült Államokban, hogy lehessenek-e pszichoanalitikusok nem orvosi végzettségű emberek, Freud mindig egyenrangúnak tekintette a laikus analitikusokat, és úgy vélte, új szempontokat tudnak behozni. Élete során többször hangoztatta: „A pszichoanalízis nem az orvostudomány egy szakterülete. Nem is értem, hogy lehet ezt vitatni. A pszichoanalízis a pszichológia része.”⁵² És hozzátette: „Amíg csak élek, minden tőlem telhetőt megteszek, hogy a pszichoanalízist ne kebelezhesse be az orvostudomány.”⁵³

Az USA-ba emigrált elsőgenerációs laikus analitikusnők között volt Frances Deri, Flora Kraus és Christine Olden. Szakmai önéletrajza szerint Deri közgazdaságtant, pszichológiát, pedagógiát, biológiát, fiziológiát és anatómiát hallgatott a bécsi egyetemen az 1900/1901-es tanévtől 1908-ig. 1903-ban állami tanári vizsgát tett, és ettől kezdve az egyetem mellett tanított is.⁵⁴ 1900 áprilisában részt vett a női akadémia, az Athenaeum megalapításában, amely az egyetem egy nem-diszkriminatív alternatívája lett. Az intézmény egyik fő képviselője Ludo Hartmann történész és baloldali politikus volt, Heinz Hartmann apja; Deri az ő két titkárnőjének egyike volt.⁵⁵

Miután 1908-ban vagy 1909-ben Berlinbe költözött, Deri több nagy jótékonyági szervezetet, anya- és gyermekotthont alapított és vezetett, szociális munkásként dolgozott, szociális munkások képzését és szupervízióját végezte, emellett számos előadást tartott és publikált. 1920-ban fordult a pszichoanalízishez, eredetileg azért, hogy jobban megértse kliensei pszichés problémáit annál a jótékonyági szervezetnél, amelyet vezetett. „Rájöttem, hogy egy szociális munkás nem érhet el kielégítő

⁵⁰ Villiez, 2006.

⁵¹ Nunberg – Federn, 1975, vol. 1, xxviii.

⁵² Freud, 1927, 103.

⁵³ Sigmund Freud levele Paul Federnnek, 1926, március 27, idézi Wallenstein, 1998, 10.

⁵⁴ Curriculum Vitae of Frances Deri, until 1935. Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis Los Angeles.

⁵⁵ Fellner, 1986.

eredményt, ha a szociális munka nem a pszichoanalízis elvein alapul.”⁵⁶Autodidakta módon kezdett pszichoanalitikus irodalmat olvasni, majd személyes analízisbe kezdett a Berlieni Képzési Intézetben Karl Abrahamnál (1921–1922, az analitikus betegsége miatt félbeszakadt). Deri anyagi okokból kénytelen volt elhalasztani a további analízist 1926-ig, és végül egy laikus analitikusnál, Hanns Sachsnál fejezte be 1929-ben, csaknem ötvenévesen. 1928 és 1933 között magánpraxisa volt Berlinben, az első két évben Karen Horney és Max Eitingon volt a szupervízora. Ezután 1930-tól csaknem két éven át Ernst Simmel lengyel születésű pszichoanalitikus asszisztenseként dolgozott az első pszichoanalitikus szanatóriumban a Tegel-kastélyban Berlin külvárosában. Simmel ezt a szanatóriumot 1927 áprilisában alapította, és ő is maradt a vezetője, míg az intézmény 1931. augusztusában anyagi okokból bezárásra nem kényszerült.⁵⁷

Később Berlinben és Prágában Deri a marxista Otto Fenichel és Wilhelm Reich körüli belső kör tagja volt. 1924-ben Fenichel egy *Kinderseminar* (gyerekszeminárium) nevű titkos csoportot alapított és felügyelt, amely baloldali analitikusokból állt, akik szembehelyezkedtek a pszichoanalízis intézményrendszerével, és magukat „komisz gyerekeknek” titulálták.⁵⁸ Deri volt az első, aki 1933-ban, Hitler hatalomra jutása után Prágába költözött. Megszervezte az első prágai pszichoanalitikus csoportot Annie Reich-hel és Berta Bornsteinnel, akik később szintén az Egyesült Államokba emigráltak. Ő volt a csoport vezetője 1934-ig; szemináriumokat és előadásokat tartott, és leendő analitikusokat képzett. Magánpraxisa is volt.

Flora Kraus tanulmányairól legjobb tudomásom szerint nincsenek elérhető adatok. Amit tudunk, hogy Hermine Hug-Hellmuth, az első (szintén orvosi végzettség nélküli) gyermekpszichoanalitikus asszisztenseként dolgozott. Hug-Hellmuth 1924-es halála után átvette az első bécsi oktatási tanácsadó központ irányítását, amelyet még mentora alapított 1923 áprilisában. Ugyanebben az évben a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület rendes tagja lett. Miután 1928-ban visszavonult a tanácsadó központtól, azt egy másik későbbi amerikai emigráns, Editha Sterba vette át. Kraus ismeretlen okokból az IPA-tagságáról is lemondott a következő évben.⁵⁹

Christine Olden gyermekanalitikust „íróként” tüntették fel, amikor megvonták tőle a német állampolgárságot, és „vagyonelkobzás nélkül kiutasították az országból”.⁶⁰ Tanulmányaival kapcsolatban további kutatás szükséges. Analitikusi képzettségét Berlinben Hanns Sachsnál és Bécsben Helene Deutschnál szerezte. Az 1930-as évek közepén csatlakozott Fenichel baloldali köréhez Prágában.⁶¹

⁵⁶ Curriculum Vitae of Frances Deri, 1963. május 31.; Második interjú Mrs. Frances Derivel, Albert Kandelin, History Committee, Digital Images and Records at New Center for Psychoanalysis Los Angeles, 10 (a továbbiakban Deri, 1963. május 31., második interjú).

⁵⁷ Deri, 1963. május 31., második interjú, 4–6.

⁵⁸ Jacoby, 1983; Harris – Brock, 1992.

⁵⁹ “Kraus, Flora,” in Blumesberger – Doppelhofer – Mauthe, 2002, 740; “Kraus, Flora,” in Mühlleitner, 1992, 185.

⁶⁰ *Revoked German Citizenship and Property Seizures 1933-1945*, JewishGen.

⁶¹ Giefer – Mühlleitner, 2020; Glover, 1936; lásd még az International Psycho-Analytical Association Bulletinjeit.

Feleségek és anyák

Az 1900-tól az 1920-as évek végéig diplomát szerzett nők általában hasonló korú diplomás férfiakkal léptek párkapcsolatba, és a kor szokásaihoz képest későn mentek férjhez.⁶² Az általam vizsgált nyolc nő mindegyike férjhez ment, volt, aki többször is: Flora Krausnak és Salomea Guttmann-Isakowernek két, Christen Oldennek három házassága volt.

Hárman pszichoanalitikus orvossal kötöttek házasságot: Helene Deutsch Felix Deutsch-csal, Salomea Guttmann-Isakower Otto Isakowerrel (ez a második házassága volt), Mira Oberholzer-Gincburg pedig Emil Oberholzerrel. Felix Deutsch és Otto Isakower bécsi zsidók voltak, Emil Oberholzer nem-zsidó német. Felix Deutsch egyidős volt feleségével, Emil Oberholzer egy évvel idősebb, Otto Isakower viszont tizenegy évvel volt fiatalabb Salomea Guttmann-Isakowernél.

Mira Oberholzer-Gincburg és Helene Deutsch a kor szokásaihoz képest későn, huszonkilenc, illetve huszonnyolc évesen ment férjhez. Mindketten egy gyereket szültek, azt is viszonylag későn: Oberholzer-Gincburg negyvenkét, Deutsch harminchárom évesen. Flora Kraus és Salomea Guttmann-Isakower viszonylag fiatalon kötötték első házasságukat – tizenkilenc, illetve huszonegy évesen. Horney is viszonylag fiatalon, huszonnégy évesen ment férjhez.

Három nő férje orvos volt, de nem analitikus. Salomea Guttmann-Isakower első férje, Feliks Guttmann, zsidó orvos; Flora Kraus első férje, Alois Botstiber, fogorvos (etnikai háttere nem ismert); Clara Happel férje, Heinrich Paul Happel, egy feleségénél négy évvel idősebb nem-zsidó német orvos. Frances Deri egy Max Deri (született Deutsch) nevű, pozsonyi származású zsidó művészettörténészhez ment hozzá, aki művészetpszichológiára szakosodott és feleségénél két évvel volt idősebb. Karen Horney férje, Oskar Horney, nem-zsidó társadalomtudós volt; Christine Olden második férje, Rudolf Olden (született Gunther Oppenheim 1885–1940) lengyel születésű, Hitler-ellenes újságíró és jogász. Olden első és harmadik férjéről, Hans Fortwänglerről és Mayerről (keresztneve nem ismert) még további adatokat kell gyűjtenem, ahogyan Flora Kraus második férjéről, Maximilian Hermann Krausról is.⁶³

A vizsgált nők közül egyedül Horneynak volt három gyereke. Deri, Kraus és Happel két-két gyereket szült; Oldennek egy lánya született az első férjétől, Fortwänglertől. Salomea Guttmann-Isakower házassága gyermektelen volt.⁶⁴

Menekültek és emigránsok

Az első olyan jelentős esemény, amely kivándorlási hullámot indított el az európai értelmiség körében, a demokratikus (sic) parlamenti választás volt Németországban 1930. szeptember 14-én, amely megerősítette Hitler Nemzetiszocialista Pártját

⁶² Lásd Freidenreich, 2002.

⁶³ A vizsgált nők férjeivel kapcsolatosan még további adatgyűjtés szükséges.

⁶⁴ Legjobb tudomásom szerint Salomeának és Feliks Guttmannak sem volt gyereke.

(NSDAP). A Németországból kiinduló emigrációs hullám akkor ért a csúcsára, amikor Paul von Hindenburg elnök 1933. január 30-án kancellárrá nevezte ki Hitlert. Ezt azonnal agresszív antiszemita és rasszista politikai lépések követték, amelyek a diktatúra kiépüléséhez és végül a holokauszthoz vezettek: a Reichstag leégése (1933. február) utáni sürgősségi jogalkotástól az első valódi koncentrációs tábor kialakításáig (Dachauban, 1933 márciusában), a zsidó üzletek első szervezett bojkottjáig (1933. április), a könyvégetésig (1933. május) és a Nürnbergi Faji Törvények bevezetéséig (1935. szeptember), hogy csak néhányat említsünk.

A Berlinben praktizáló pszichoanalitikusok többségét az 1933-as erőszakos események arra készítették, hogy még abban az évben vagy 1934-ben (attól függően, mikorra sikerült vízumot és befogadó nyilatkozatot szerezniük) elmeneküljenek Németországból. Ekkor a Bécsben élő analitikusok többnyire még abban az illúzióban ringatták magukat, hogy a német fasizmus nem lesz hosszú életű; Ausztriában viszonylag biztonságban érezték magukat. Többségük csak az Anschluss után (1938. március 12-13.) hagyta el az országot. Pedig Ausztriában is ijesztő volt a helyzet. Az 1880-as években jelentősen megerősödött a politikai antiszemitizmus az Osztrák-Magyar Monarchiában. A legjelentősebb konzervatív párt, a Keresztényszociális Párt, 1891-ben alakult, és 1895-ben abszolút többséget szerzett a bécsi önkormányzati választásokon. A párt populista vezetője, Karl Lueger, 1897-ben a főváros polgármestere lett (ezt a tisztséget 1910-es haláláig töltötte be). A Keresztényszociális Párt Európa akkori legnagyobb antiszemita mozgalma volt.⁶⁵ Vegyítette a vallási, kulturális és gazdasági antiszemitizmust, és a zsidó befolyást „hibáztatta” Ausztria szekularizációjáért és modernizálódásáért, a kapitalizmusért és a liberalizmusért.⁶⁶

Az 1930-as és '40-es években az emigráció ritmusát az európai politikai események határozták meg. Lassította a folyamatot a nagy gazdasági világválság az Egyesült Államokban, valamint a szigorú bevándorlási politika, különösen az 1921-es kvótatörvény és az 1924-es bevándorlási törvény, amely kvótákat és korlátozásokat szabott meg a bevándorlókkal kapcsolatban.

Az európai bevándorlók New York városában értek partot. Az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület azonban erősen ajánlotta, hogy a bevándorló pszichoanalitikusok más amerikai városokban telepedjenek le. Ennek ellenére a *Kényszermigráció* kutatás alanyai közül legalább harmincketten (48,5%) különböző okokból New Yorkban maradtak és ott praktizáltak. New York pezsgő nagyváros volt jelentős pszichoanalitikus közösséggel, amelynek nagy részét német ajkú zsidó bevándorlók alkották.

Az elsőgenerációs női pszichoanalitikusok már jelentős szakmai hírnévnek örvendtek az 1930-as évekre, amikor Hitler és a nácik hatalomra jutásával emigrálni kényszerültek. Kutatásaim alapján úgy tűnik, Karen Horney volt a második freudista női analitikus⁶⁷, aki az Egyesült Államokba érkezett 1932-ben, Margrit Libbin (később Munk) után, aki 1927-ben költözött Los Angelesbe, és ott társalapítója volt a Los

⁶⁵ Lueger két éven belül négyszer nyerte meg a polgármesteri választásokat, Ferenc József azonban antiszemita nézetei miatt nem volt hajlandó kinevezni. Végül akkor kapta meg polgármesteri kinevezését, amikor ötödszörre is nyert.

⁶⁶ Lásd pl. Pauley, 1992.

⁶⁷ Egy adleri analitikus, Olga Knopf 1929-ben érkezett az Egyesült Államokba.

Angeles-i Pszichoanalitikus Kutatócsoportnak 1935-ben. Horney tulajdonképpen nem menekült volt. Franz Alexander analitikus, aki 1919-ben menekült el Magyarországról a zavargások és az egyre erőteljesebb jobboldali önkényuralom elől, meghívta Chicagóba, hogy közösen alapítsák meg a Chicagói Pszichoanalitikus Intézetet. Ezután Horney New Yorkba ment, ahol megalapította a hagyományokkal szembemenő Amerikai Pszichoanalitikus Intézetet. 1941-ben a *Time* magazin Horneyt és Helene Deutschot „az Egyesült Államok két kiemelkedő női pszichiáterének” nevezte.⁶⁸ Horney 1952-ben, hatvanhét évesen halt meg gyomorrákban.

Clara Happel a politikai helyzettől megrémülve már 1933 óta el akarta hagyni Németországot, de idős szüleit nem akarta otthagyni. 1934-ben döntött úgy, hogy emigrál, miután hat hónapon belül mindkét szülője és nővére is meghalt, férje pedig elvált tőle. Happelnek több mint egy évébe telt felkészülni az emigrációra és megszerezni a vízumot magának és két gyermekének, Erikának és Jürgen Peternek (később Peter). A kiképző analízisét végző Hanns Sachs, aki már 1932-ben kivándorolt, biztosított számára igazolást, hogy anyagilag támogatni tudja – ez szükséges volt a vízumkérelemhez. Happel 1936. február 7-én érkezett New Yorkba az SS Washington fedélzetén. Mivel belépési papírjain egy olyan megjegyzés szerepelt, hogy „egyedülálló nő két gyerekkel a szociális ellátás terhére lesz”, gyermekeivel először Ellis Islandre küldték mint „jóléti kockázatot”.⁶⁹ Egy-két éjszakára ott tartották őket, és csak Hanns Sachs és ügyvédei beavatkozása után engedték szabadon.⁷⁰

Happel végül Detroitban telepedett le és magánpraxist kezdett, csatlakozott a Chicagói Pszichoanalitikus Egyesülethez, és előadásokat tartott a detroiti kutatócsoportban. Fiával való levelezéséből kiderül, hogy az Egyesült Államokban anyagi gondokkal, honvágygal, elszigeteltséggel küzdött, és szenvedett az antiszemita és rasszista légkörtől Detroitban; a városban erős befolyást gyakoroltak Henry Ford nézetei, és a háború alatt a fegyvergyártás egyik központja lett. Happel leveleiből árad a túlélők büntudata és a depresszió. Az Egyesült Államokban elfoglalt helyét többször is ezekkel a keserű szavakkal írja le: „zsidó, nem állampolgár, pszichoanalitikus és engedéllyel nem rendelkező orvos”.⁷¹ Akkoriban Detroitban nem volt nagy kereslet analitikusokra; a Detroiti Pszichoanalitikus Egyesület csak 1940-ben alakult. Happel gyakran költözött, mert nem tudta megfizetni a lakbért. Gyerekei New Yorkban, Los Angelesben és Chicagóban jártak iskolába, baráti emigráns családoknál laktak, és nagyon hiányoztak neki. 1940-től arra koncentrált, hogy reménybeli emigránsoknak segített nyilatkozatokat szerezni és vízumkérelmeket írni. Ingyenes ifjúsági tanácsadást nyújtott színesbőrű embereknek, menekülteknek és diákoknak. „Ebben a városban azonban vigyázni kell, nehogy meglíncseljenek azért, mert valamit ingyen csinálsz [...], mert az feldühíti az orvosokat”, jegyzi meg egy 1940 szeptemberében fiának, Peternek írt levelében.⁷²

⁶⁸ Women doctors. *Time*, 1941. január 13, 54.

⁶⁹ Volker, 1988.

⁷⁰ Szóbeli információ Peter Rosemarktól, 2021. okt. 26.

⁷¹ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1942. augusztus 1., idézi Volker, 1988, 202.

⁷² Clara Happel levele Peter Happelhez, 1940. szeptember 20, idézi Volker, 1988, 199.

Az 1930-as évek végén és az 1940-es években „csaknem minden menekültet megfigyelés alatt tartott az FBI vagy valamely más kormányügynökség”, rendszerint attól a pillanattól kezdve, hogy megérkeztek az Egyesült Államokba.⁷³ Németországi származása miatt Clara Happel „ellenséges idegennek” minősült, és vastag dosszié volt róla az FBI-nál. Azzal gyanúsították, hogy Hitlert támogatja, és politikailag érzékeny információkat szed ki a klienseiből, ezért úgy ítélték, hogy „veszélyt jelent az Egyesült Államok közrendjére és biztonságára”, és végül 1944. december 8-án, aznap, amikor az Egyesült Államok hadat üzent Japánnak, kémkedés vádjával letartóztatták.⁷⁴ Az FBI hat hétig fogva tartotta egy helyi börtönben, majd ideiglenesen szabadlábra helyezte, és további két hónap múlva engedték el véglegesen. Letartóztatása miatt számos kliensét elveszítette, és nehezen talált megfizethető lakást, depressziója viszont erősen súlyosbodott. Később azt mondta, ekkoriban „mindenféle veszteség érte”.⁷⁵ A letartóztatás fordulópont volt az életében.⁷⁶

Happel szerint Detroit „a Ku Klux Klan és a rasszista Fekete Légión központja, az antiszemita Coughlin atya követőinek városa, [...] az amerikai felsőbbrendűséget hirdető főhadiszállása, [...] ahol dühöng az antiszemitizmus”.⁷⁷ 1943 végén Chicagóba utazott, hogy személyes analízisbe menjen egy másik emigráns analitikushoz, Therese Benedekhez, de azután meggondolta magát. Ehelyett, bár pszichésen kimerült volt, 1944-ben Detroitból New Yorkba költözött, hogy „mindent újra kezdjen”, és letegye azt az orvosi vizsgát, amely feltétele volt annak, hogy az emigráns orvosok állami praktizálási engedélyt kapjanak.⁷⁸ Az Egyesült Államokban a pszichoanalízis az orvostudomány egyik ágának számított. Az emigráns analitikusok tehát (kevés kivétellel) csak akkor praktizálhattak, ha volt orvosi diplomájuk és orvosi engedélyük. Az európai analitikusoknak az orvosi engedélyhez egy átfogó, írásbeli orvosi vizsgát kellett letenniük angolul. 1938-ban ezen felül előírás volt, hogy a külföldi orvos vagy vegye fel az amerikai állampolgárságot, vagy szerezzen orvosi diplomát egy amerikai intézményben, vagy a vizsga előtt végezzen szakmai gyakorlatot. New York és Massachusetts államokban a külföldi orvos azonnal letehetette a vizsgát, Michiganban azonban, ahol Happel élt, ez nem volt lehetséges.⁷⁹ A bevándorló orvosoknak általában két évébe telt letenni a vizsgát és megszerezni az engedélyt. Akkoriban azonban még az orvosi engedéllyel rendelkező pszichoanalitikusokat is gyakran kirekesztették a szakmai körökből. Még nehezebb helyzetben voltak azok, akiknek nem volt orvosi végzettségük. Míg az európai pszichoanalitikus társaságok tárt karokkal fogadták a laikusokat, az Egyesült Államokban ők nem praktizálhattak.

Amikor Happel fia 1944 közepén amerikai állampolgárságot kapott, előbb, mint az anyja, Happel keserű csalódást érzett: „Szóval te, családunk legfiatalabb tagja, kapod meg először a papírjaidat! Tudod, valamennyire irigykedem, bár persze örülök, hogy

⁷³ Goggin – Brockman Goggin – Hill, 2004, 78.

⁷⁴ Happel FBI dossziéjáról lásd Goggin – Brockman Goggin – Hill, 2004, 80–81.

⁷⁵ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1943. május 15, idézi Volker, 1988, 203.

⁷⁶ Szóbeli információ Peter Rosemarktól, 2021. okt. 26.

⁷⁷ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1945. január 19, idézi Volker, 1988, 199.

⁷⁸ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1940. április 16, idézi Volker 1988, 205.

⁷⁹ Bulletin of Information to be Supplied only to Psychoanalysts who Desire to Emigrate to the U.S.A. Thompson, 2012, A melléklet, 32–37.

te elérted ezt a célt – mert úgy érzem, én is »szolgáltam« ezt az országot, én hoztalak ide téged és [Erikát], és mégis...”⁸⁰ Miközben orvosi vizsgájára készült, Happel pszichoanalitikus magánpraxist indított New Yorkban, és újra kapcsolatba lépett a város zsidó emigráns közösségével. Közeli barátaival együtt az úgynevezett „politikai freudisták” köréhez tartozott, amely baloldali volt. Mégis magányos maradt, depresszióban szenvedett, és egyre inkább aggódott az európai politikai helyzet miatt. Veszteségként élte meg „a német kultúra pusztulását is, amelyhez annyira kötődött, és mivel visszamenni már nem tudott, és ő maga is megváltozott, ezzel önmaga egy része is elveszett”.⁸¹

Az 1945 során fiának írt leveleiben Happel rendszeresen beszámolt a koncentrációs és hadifogolytáborokról. A háború vége után teljesen letaglózta az a pusztítás, amit a náci, a háború és a holokauszt véghezvitt, valamint a túlélők veszteségei. Kétségbeesett, amikor új hazája, az Egyesült Államok atombombát dobott Hirosimára és Nagaszakira. Körülbelül ez idő tájt, 1945 augusztusában Clara Happel megpróbálta kioltani az életét, de lánya mentőt hívott.⁸² Utolsó levelében, 1945. szeptember 4-én, az amerikaiak „értelenségének vasfaláról”⁸³ ír. Második, ezúttal sikeres öngyilkossági kísérletét 1945. szeptember 19-én, ötvenhat éves korában követte el, altató-túladagolással.⁸⁴

Szerencsére Happel története kivételnek számított. A legtöbb emigráns analitikusnő gyorsan és sikeresen újraépítette karrierjét az Egyesült Államokban. Képzési intézeteket és munkacsoportokat hoztak létre, képzést és szupervíziót tartottak analitikusjelölteknek, klienseket kezeltek, publikáltak és sokféle szakmai tevékenységben vettek részt. Meghatározó szerepük volt a freudi elmélet és gyakorlat továbbfejlesztésében az Egyesült Államokban.

A „bevándorlók előnye” elmélet alapján a bármilyen rasszba tartozó bevándorlók általában ellenállóbbak, mint a helybéliek, mind származási országukban, mind ott, ahova kivándoroltak.⁸⁵ Amellett, hogy elszántak és szorgalmasak voltak, a legtöbb nő emigráns analitikus az Egyesült Államokat biztonságos kikötőnek és „a lehetőségek országának” tekintette, és többségük hálás volt azért, hogy menedéket kapott. Általában eltökéltek voltak, hogy új otthonot teremtenek maguknak az Egyesült Államokban, és amerikai állampolgárként új életet kezdenek. Beiratkoztak a bevándorlóknak szervezett angol nyelvtanfolyamokra, és késedelem nélkül benyújtották az állampolgársági kérelmet. Európai értékeiket és szokásaikat az amerikai kultúrával ötvözve igyekeztek az amerikai társadalom részévé válni.

Az általam vizsgált analitikusnők személyes dokumentumaiból az is kiderül, hogy nagyot csalódtak Európában (különösen Ausztriában), és érzelmileg igyekeztek leválni róla vagy elfojtani a háború előtti időszak fájdalmas, traumatikus emlékeit. Volt, aki teljesen elutasította európai, zsidó vagy lengyel identitását (például Helene Deutsch), mások eltitkolták baloldali politikai nézeteiket. Sokan gyerekeikkel vagy unokáikkal

⁸⁰ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1944. szeptember 14, idézi Volker, 1988, 203.

⁸¹ Volker, 1988, 208.

⁸² Szóbeli információ Peter Rosemarktól, 2021. okt. 26.

⁸³ Clara Happel levele Peter Happelhez, 1945. szeptember 4, idézi Volker, 1988, 210.

⁸⁴ Peter Happel levele Dr. Friedrichhez, 1984. szeptember 16, idézi Brecht és mtsai., 1985, 91.

⁸⁵ Lásd pl. Model, 2008, 56–59.

sem voltak hajlandók a háború előtti időszakról beszélni. A háború után csak kevesen költöztek vissza Európába. A többség még látogatóba sem volt hajlandó visszatérni az egykor náci irányítás alatt álló területekre, különösen Ausztriába, Németországba és Olaszországba.

Clara Happellel ellentétben a legtöbb női pszichoanalitikus férjével együtt emigrált. Eddigi kutatásaim szerint e nők több mint 50%-a New Yorkban telepedett le, ahol pezsgő zsidó emigráns közösség volt, míg a többiek közül sokan más amerikai nagyvárosokba költöztek, például Bostonba, Chicagóba, Los Angelesbe, Philadelphiába és a Washington, DC–Baltimore régióba, vagy olyan helyekre, ahol gyorsan növekedő pszichoanalitikus közösség volt (például Topeka, Kansas). Itt ismét kapcsolatba léphettek európai barátaikkal és kollégáikkal, és kevésbé fojtogatta őket a honvágy és a magány, mint azokat a pszichoanalitikusokat, akik kisebb, kulturálisan kevésbé sokszínű városokban telepedtek le.

Kivándorlása előtt Clara Happel állítólag sok berlini és bécsi analitikust próbált meggyőzni arról, hogy emigráljanak.⁸⁶ Robert Waelder azon nagyon kevés osztrák pszichoanalitikus és értelmiségi közé tartozott, akik felismerték a náci fenyegetés súlyosságát. 1933-ban sürgette bécsi barátait, hogy azonnal vándoroljanak ki, de tanácsát végül csak Helene és Felix Deutsch fogadta meg. Helene és fia, Martin, 1935 szeptemberében érkezett az Egyesült Államokba. Azért döntöttek úgy, hogy Bostonban telepednek le, mert Felix állásajánlatot kapott a massachusettsi közkórháztól. Az Egyesült Államokban Deutsch részt vett a pszichoanalitikus-jelöltek képzésében, analitikusként praktizált és a Bostoni Pszichoanalitikus Egyesület elnöke volt (1939–1941). 1944 és 1945 között megírta monumentális művét, *The Psychology of Women* [A nők pszichológiája] címmel (1973b).⁸⁷ „Nagyon boldog volt [Bostonban] [...] [Bécs] buta, fojtogató légköre után, [...] végre valami szabadabbat élt meg, ami hihetetlen megkönnyebbülés volt,” úgy fogalmazott: „örömteli felszabadulás”.⁸⁸ Mint az Egyesült Államokba emigrált női analitikusoknak általában, Deutschnak is hosszú élete volt, és jóval túlélte férjét. 1982-ben halt meg, kilencvennyolc évesen; Felix, aki egyidős volt vele, már tizennyolc évvel korábban elhunyt.

Frances Deri Prágából érkezett az Egyesült Államokba 1935-ben. A szükséges nyilatkozatokat Ernst Simmeltől kapta meg, akinek korábban asszisztense volt a Tegel-kastélyban működő szanatóriumban, és David Brunswicktól, egy Bécsben tanult pszichoanalitikus, Ruth Mack Brunswick volt férjétől. Hanns Sachs azt javasolta, hogy Deri Detroitban vagy Los Angelesben telepedjen le. Az utóbbi mellett döntött, mert „olyan gyönyörű város”, pedig számíthatott rá, hogy Detroitban „nagyon rövid idő alatt nagyon sok pénzt kereshet”. „Mozgalmas életet élt – egy hét után már tele volt a naptára.”⁸⁹ Hivatalosan 1935. szeptember 27-én üdvözölték a Los Angelesi

⁸⁶ Volker, 1988.

⁸⁷ Deutsch, 1973b.

⁸⁸ Helene Deutsch levele Felix Deutschnak, 1935. október 7, idézi Roazen, 1985, 270.

⁸⁹ Deri, 1963. február 3, első interjú Mrs. Frances Derivel, Albert Kandelin, History Committee, 1. Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis Los Angeles.

Pszichoanalitikus Kutatócsoport új tagjaként a csoport tudományos találkozásán.⁹⁰ Előadásokat és szemináriumokat tartott a Los Angeles-i csoportban, majd pszichoanalitikusokat képző központokban Chicagóban és Topekában, Kansas fővárosában. Összesen harminchat új emigránsnak írt támogató nyilatkozatot.⁹¹ Amikor 1946-ban megalapították a Los Angelesi Pszichoanalitikus Intézetet, analitikusképzőnek és oktatónak nevezték ki, 1947-ben pedig „tisztelőbeli tag” lett; ezt a címet nem-orvos háttérű prominens analitikusoknak tartották fent. Életét az új pszichoanalitikusok képzésének, szupervíziójának és oktatásának szentelte. Több mint száz cikket írt szociológiai és pszichoanalitikus témákban, szociális munkásként szerzett tapasztalataira alapozva. 1971-ben, kilencvenegy évesen halt meg.

Mira Oberholzer-Gincburg, Christine Olden és Salomea Gutmann-Isakower az emigrációs hullám csúcsán hagyták el Európát, 1938-ban. Mint Freud bécsi követőinek nagy része, Gutmann-Isakower és férje sietve, pár héttel az Anschluss után hagyta el Ausztriát, valószínűleg június elején. Angliába mentek brit munkavállalási engedéllyel, amit Ernest Jones szerzett nekik. Jones azonban tartott attól, hogy Londonban már túl sok emigráns analitikus van, ezért meggyőzte az Isakower házaspárt, hogy Liverpoolban telepedjenek le. Alapítottak egy Liverpool-Manchester pszichoanalitikus munkacsoportot és megpróbálták magánpraxist indítani, kevés sikerrel. 1940 áprilisában emigráltak az Egyesült Államokba.⁹² Salomea Gutmann-Isakower 1949-ben csatlakozott a New York-i Pszichoanalitikus Egyesülethez, és hamarosan kiképző analitikus és szupervizor lett a New York-i Pszichoanalitikus Intézetben. Emellett magánpraxisa is volt.

Mira Oberholzer-Gincburg és nem-zsidó férje az Anschluss után, a Mira biztonsága fölötti aggodalom miatt menekült el Európából. Emilnek sikerült állást szereznie a New York-i Pszichoanalitikus Intézetben, így kaphattak vízumot. New Yorkban Mira belevágott az orvosi engedély megszerzésének hosszadalmas folyamatába: letette az angol nyelvi vizsgát, és készült New York állam orvosi vizsgájára. Feltehetően azonban nem sikerült megszereznie az engedélyt, mielőtt 1949. december 1-jén rákban elhunyt.⁹³ Nem volt a New York-i Pszichoanalitikus Intézet tagja, és nem kapcsolódott a New York-i Pszichoanalitikus Egyesülethez sem. Viszont Emillel együtt alapító tagja volt az 1942-ben alakult Pszichoanalitikus Orvosi Szövetségnek.⁹⁴

Christine Olden 1938-ban emigrált Prágából az Egyesült Államokba. Először Los Angelesbe ment, és tagja lett egy pszichoanalitikus kutatócsoportnak, amely jóval nyitottabb volt a laikus analitikusok felé. Később New Yorkba költözött, és a New York-i Pszichoanalitikus Egyesület tisztelőbeli tagja lett. 1959-ben halt meg.⁹⁵

⁹⁰ Minutes of a Scientific Meeting, 1935. szeptember 27. Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis Los Angeles.

⁹¹ Kitlitschko, 2013, 1196–1198.

⁹² Kirsner, 2006.

⁹³ Mira Oberholzer-Gincburg levele Emil Lüthynek, dátum nélkül, idézi Planta, 2010, 95. Lüthy (1890–1960) festő volt, Emil Oberholzer unokatestvére és Mira közeli barátja.

⁹⁴ Planta, 2010, 98.

⁹⁵ Giefer, 2020

Flora Kraus viszonylag későn, 1940-ben hagyta el Bécsset – ekkor már nem volt Freud követője. Először Angliába menekült, majd az Egyesült Államokba. Mint említettem, nagyon kevés analitikus költözött vagy akár látogatott vissza a háború után Németországba, Ausztriába vagy korábban náci uralom alatt álló területekre; ő e kevesek egyike volt. 1947-ben költözött vissza Bécsbe, és ott halt meg tizenegy évvel később.⁹⁶

Az Európából az Egyesült Államokba történő emigrációt két esemény állította meg. Az első az volt, hogy 1941 júliusában (amikor Németország megtámadta Oroszországot, és elkezdődött a zsidók tömeges elpusztítása) a német uralom alatt álló területeken bezártak az amerikai konzulátusok, így nem lehetett diplomatákkal kapcsolatba lépni. 1941. december 7-én pedig Japán megtámadta Pearl Harbort, az Egyesült Államok belépett a háborúba, és innentől gyakorlatilag lehetetlenné vált bevándorolni az országba.

Összefoglalás

Az elsőgenerációs freudisták és mindazok, akiket a *Kényszeremigráció* projektben vizsgálok, életük során rendszeresen találkoztak nemi alapú előítéletekkel, antiszemitizmussal és kettős diszkriminációval mint külföldiek és mint német ajkú emigránsok. A migráció alatt és után fájdalmas veszteségek érték őket, nyelvi és beilleszkedési nehézségekkel szembesültek, újra meg kellett alkotniuk magukat és karrierjüket új környezetükben, és egyensúlyt kellett találniuk szakmai karrierjük és anyai szerepük között.

Az elérhető életrajzi források alapján megállapítható, hogy ezeknek a nőknek az identitása nem nemzeti hovatartozásukon alapult. A háború előtt más európai városokba vagy országokba utaztak tanulni (Deutsch, Gutmann-Isakower, Horney, Oberholzer-Gincburg, és Olden) és dolgozni (Deri, Gutmann-Isakower, Happel, Oberholzer-Gincburg, és Olden). Több nyelven beszéltek, és rendkívül jól ismerték az európai magaskultúrát.

Mivel a nácik táplálta antiszemitizmus és erőszak miatt kényszerültek elhagyni Európát, a zsidóság élettörténetük jelentős eleme volt. Néhányuk azonban az Egyesült Államokban is találkozott antiszemitizmussal. Amikor a Deutsch házaspár házat vett a Massachusetts állambeli Cambridge-ben, szomszédaik „kedvesen üdvözölték őket, ezekkel a szavakkal: »Az *ilyen* zsidókkal nincs bajunk!«”. Ezt a tapasztalatot Deutsch így foglalta össze: „Paradox helyzet volt. Az antiszemita Lengyelországban születtem, Bécsben nőttem föl a legintenzívebb antiszemitizmus idején, de személyesen először Amerikában találkoztam az antiszemitizmussal.”⁹⁷ A források alapján úgy tűnik, Deutsch a lengyel identitást választotta, és elutasította saját zsidóságát. Felidézi, hogy rendszeresen vitatkoztak az identitás kérdéséről cionista férjével. Ez egy „soha fel nem

⁹⁶ „Kraus, Flora” in Blumesberger – Doppelhofer – Mauthe, 2002, 740; “Kraus, Flora,” in Mühlleitner, 1992, 185.

⁹⁷ Deutsch, 1973a, 188, kiemelés az eredetiben.

oldott ellentét volt”; Felix „zsidónak tartott[a őt], [Helene pedig önmagát] lengyelnek”.⁹⁸

Nehéz megállapítani, milyen hatással voltak ezekre a nőkre fájdalmas veszteségeik (hiszen elvesztették otthonukat, kultúrájukat, nyelvüket, anyagi biztonságukat és szeretteiket), illetve az emigráció, a holokauszt és a háború okozta traumáik, és hogyan reagáltak ezekre. Ezekről a témákról ritkán nyilatkoztak. Általában igyekeztek nem foglalkozni háború előtti múltjukkal, vagy elfojtották az ahhoz kapcsolódó fájdalmas, traumatikus emlékeket. Ez volt a leggyakoribb attitűd az emigránsok, így a pszichoanalitikusok között is. Csak Adolf Eichmann 1961-62-es perével tört meg a csend és a tagadás a holokauszt körül. Henry Krystal és William Niederland, valamint a szintén emigráns analitikus Judith S. Kestenberg úttörő munkássága előtt a mentálhigiénés szakemberek általában teljességgel ignorálták a traumatikus élményeket.

A pszichoanalízis első női tanítványai és úttörői időnként nemi alapú diszkriminációval is találkoztak, és rájuk nehezedett az a teher, hogy kitapossák az utat a női analitikusok második generációja és más női szakemberek előtt. Nemük azonban nem játszott meghatározó szerepet szakmai életrajzukban. Először is azért, mert pszichoanalitikusi karrierjük mértékét és sebességét nem befolyásolta az, hogy nők voltak. A háború előtti Európában a pszichoanalízis nyitva állt a nők előtt. Az 1910-es évektől az 1930-as éveig a nők jelentős elismerést kaptak, fontos pozíciókat töltöttek be Bécsben és Berlinben, és Európa-szerte pszichoanalitikus intézményeket és csoportokat alapítottak: Frances Deri egy nagy jóléti szervezetet vezetett Berlinben és társszervezője volt a Prágai pszichoanalitikus csoportnak; Flora Kraus az első bécsi oktatási tanácsadó központ vezetője volt; Karen Horney részt vett a Berlieni Pszichoanalitikus Poliklinika megalapításában; Helene Deutsch a Bécsi Társaság Képzési Intézetének első igazgatója volt; Mira Oberholzer-Gincburg társalapítója volt a Svájci Pszichoanalitikus Egyesületnek; Clara Happel pedig részt vett a Frankfurti Pszichoanalitikus Intézet, valamint a hamburgi munkacsoport megalapításában. Nancy Chodorow annak a társadalmi, kulturális és történelmi háttérét elemezve, hogy a korai női analitikusok neme látszólag miért nem játszik jelentős szerepet a munkásságukban, arra jut, hogy „kettéválasztották a nem értelmezését a nyilvános és a magánszférában”.⁹⁹ Karrierjük szempontjából csak akkor tűnt lényegesnek a nőiségük, amikor gyereket szültek. Az elsőgenerációs női analitikusok életrajzi dokumentumait vizsgálva én is azt a következtetést vontam le, hogy elsősorban szakemberként, pszichoanalitikusként definiálták magukat.

Béres-Deák Rita fordítása

⁹⁸ Deutsch, 1973a, 188, 197.

⁹⁹ Chodorow, 1989, 214.

Felhasznált irodalom

- Albisetti, James C.** (1982). The Fight for Female Physicians in Imperial Germany. *Central European History*, 15(2): 99–123.
- Appignanesi, Lisa – Forrester, John** (1992). *Freud's Women*. New York: Basic Books.
- Ash, Mitchell G.** (1995). Women Émigré Psychologists and Psychoanalysts in the United States. In: Sibylle Quack (ed.), *Between Sorrow and Strength. Women Refugees of the Nazi Period* (239–264). Washington, D.C.: German Historical Institute.
- Blumesberger, Susanne – Doppelhofer, Michael – Mauthe Gabriele** (eds.) (2002). *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert*. München: Saur.
- Bond, Alma Halbert** (2008). *A Biography of the Psychoanalyst*. Jefferson, NC: McFarland & Company.
- Borgos, Anna** (2021a). *Women in the Budapest School of Psychoanalysis: Girls of Tomorrow*. New York, Abingdon: Routledge.
- Borgos, Anna** (2021b). “Put a Stop to the Excessive Influx”: The Rhetoric of Restriction Regarding Female and Jewish Students at Budapest University, 1900–1930. *Hungarian Studies Review*, 48(1): 48–78.
- Brecht, Karen – Friedrich, Volker – Hermanns, Ludger M. – Kaminer, Isidor J. – Juelich, Dierk H.** (eds.) (1985). *“Here Life Goes On in a Most Peculiar Way...”: Psychoanalysis Before and After 1933*. Ford. Christine Trollope. Hamburg: Kellner Verlag, 1985).
- Coser, Lewis A.** (1984). *Refugee Scholars in America: Their Impact and Their Experiences*. New Haven: Yale University Press.
- Chodorow, Nancy** (1989). Seventies Questions for Thirties Women: Gender and Generation in a Study of Early Women Psychoanalysts. In: *Feminism and Psychoanalytic Theory* (199–218). New Haven and London: Yale University Press.
- Curriculum Vitae of Frances Deri, until 1935*. Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis, Los Angeles.
- Deri, Frances** (1963). Első interjú Mrs. Frances Derivel. Albert Kandelin, History Committee, Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis Los Angeles.
- Deri, Frances** (1963). Második interjú Mrs. Frances Derivel. Albert Kandelin, History Committee, Digital Images and Records New Center for Psychoanalysis Los Angeles.
- Deutsch, Helene** (1973a). *Confrontations with Myself: An Epilogue*. New York: W.W. Norton.

- Deutsch, Helene** (1973b). *The Psychology of Women*. New York: Grune & Stratton.
- Deutsch, Helene** (1973. március 28). Interjú Helene Deutsch-csal. Oral History Interview Records, Boston Psychoanalytic Society & Institute Archives.
- Dormus, Katarzyna** (2016). Krakowskie gimnazja żeńskie przełomu XIX i XX wieku. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 19(2): 97–103.
- Fellner, Günter** (1986). Athenäum. Die Geschichte einer Frauenhochschule in Wien. *Zeitgeschichte*, 14, 99–115.
- Fermi, Laura** (1972). *Illustrious Emigrants: The Intellectual Migration from Europe, 1930-41*. Chicago: University of Chicago Press.
- Freidenreich, Harriet Pass** (1996). Jewish Women Physicians in Central Europe in the Early Twentieth Century. *Contemporary Jewry*, 17(1): 79–105.
- Freidenreich, Harriet Pass** (2002). *Female, Jewish, and Educated: The Lives of Central European University Women*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Freud, Sigmund** (1926). Levél Paul Federnnek. In: Robert S. Wallenstein: *Lay Analysis: Life Inside the Controversy*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press, 1998, 10.
- Freud, Sigmund** (1927). Postscript. In: *The Question of Lay Analysis*. Ford. James Strachey. New York: W.W. Norton, 1978, 205–214.
- Giefer, Michael – Mühlleitner, Elke** (2020). Von Tag zu Tag: Fenichels Tagesliste. *Luzifer-Amor: Zeitschrift zur Geschichte der Psychoanalyse*, 33(65): 80–92.
- Gifford, Sanford** (2003). Émigré Analysts in Boston, 1930–1940. *International Forum of Psychoanalysis*, 12, 164–172.
- Glover, Edward** (1936). Korrespondenzblatt der Internationalen Psychoanalytischen Vereinigung. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 22: 426–437.
- Goggin, James E. – Goggin, Eileen Brockman – Hill, Mary** (2004). Emigrant Psychoanalysts in the USA and the FBI Files. *Psychoanalysis and History*, 6(1): 75–92.
- Hale, Nathan G. Jr.** (1995). *The Rise and Crisis of Psychoanalysis in the United States: Freud and the Americans, 1917–1985*. New York: Oxford University Press.
- Harris, Benjamin – Brock, Adrian Brock** (1992). Freudian Psychopolitics: The Rivalry of Wilhelm Reich and Otto Fenichel 1930–1935. *Bulletin of the History of Medicine*, 66(4): 578–612.
- Hartmann, Dora** (1973). Első interjú Dr. Dora Hartmannal. Dr. Stephen Firestein, New York: New York Psychoanalytic Society and Institute.
- Holmes, Madelyn** (1984). “Go to Switzerland, Young Women, if You Want to Study Medicine.” *Women’s Studies International Forum*, 7(4): 243–245.
- Jacobs, Daniel – Umansky, Olga** (2015). *Grete Bibring: A Culinary Biography*. Boston: Boston Psychoanalytic Society and Institute.

- Jacoby, Russell** (1983). *The Repression of Psychoanalysis. Otto Fenichel and the Political Freudians*. New York: Basic Books.
- Kestenberg, Judith S. – Kestenberg, Milton** (1982). The Background of the Study. In: Martin S. Bergmann – Milton E. Jucovy (eds.): *Generations of the Holocaust*. New York: Basic Books, 33–45.
- Kirsner, Douglas** (2006). Saving Psychoanalysts: Ernest Jones and the Isakowers. *Psychoanalysis and History*, 9(1): 83–91.
- Kitlitschko, Susanne** (2013). The Prague Psychoanalytic Study Group 1933–1938: Frances Deri, Annie Reich, Theodor Dosužkov, and Heinrich Löwenfeld, and their contributions to psychoanalysis. *International Journal of Psychoanalysis*, 94, 1196–1198.
- Kolbuszewska, Jolanta** (2017). Polki na uniwersytetach – trudne początki. *Sensus Historiae*, 26(1): 35–53.
- Kulczykowski, Mariusz** (1995). *Żydzi-studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomicznej Galicji (1867-1918)*. Kraków: Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Magnone, Lena** (2016). *Emisariusze Freuda. Transfer kulturowy psychoanalizy do polskich sfer inteligenckich przed drugą wojną światową*, 1-2. kötet. Varsó: Universitas.
- Mészáros, Judit** (2014). *Ferenczi and Beyond. Exile of the Budapest School and Solidarity in the Psychoanalytic Movement During the Nazi Years*. London: Karnac Books.
- Minutes of a Scientific Meeting** (1935). Digital Images and Records, New Center for Psychoanalysis Los Angeles.
- Model, Suzanne** (2008). *West Indian Immigrants: A Black Success Story?* New York: Russell Sage Foundation.
- Mühlleitner, Elke** (1992). *Biographisches Lexikon der Psychoanalyse: Die Mitglieder der Psychologischen Mittwoch-Gesellschaft und der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung, 1902–1938*. Tübingen: Edition Diskord.
- Nölleke, Brigitte** (2007–2021): *Psychoanalytikerinnen. Biografisches Lexikon*. www.psychoanalytikerinnen.de
- Nauck, Ernst Theodor** (1953). *Das Frauenstudium an der Universität Freiburg im Breisgau*. Freiburg: Verlag Eberhard Albert Universitätsbuchhandlung.
- Nunberg Herman – Federn, Ernst** (eds.) (1975). *Minutes of the Vienna Psychoanalytic Society, IV: 1912–1918*. Ford. Margarethe Nunberg. New York: International Universities Press.
- Pauley, Bruce** (1992). *From Prejudice to Persecution: A History of Austrian Anti-Semitism*. California: University California Press.
- Planta, Vera von** (2006). Mira Oberholzer-Gincburg (1884–1949). Eine Analytikerin der ersten Stunde in der Schweiz. *Luzifer–Amor*, 19(37): 142–149.

- Planta, Vera von** (2010). “Analysiere nie wieder einen jungen Menschen wie mich.” Emil Oberholzer und Mira Oberholzer-Gincburg, ein russisch-schweizerisches Analytikerpaar in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. *Luzifer–Amor*, 45, 70–104.
- Quinn, Susan** (1988). *A Mind of Her Own: The Life of Karen Horney*. Boston: Addison-Wesley Publishing.
- Roazen, Paul** (1985). *Helene Deutsch: A Psychoanalyst's Life*. New York: Anchor Press/Doubleday.
- Sayers, Janet** (1991). *Mothers of Psychoanalysis: Helene Deutsch, Karen Horney, Anna Freud, Melanie Klein*. New York: W.W. Norton & Company.
- Spector Shmuel – Wigoder Geoffrey** (eds.) (2001). *The Encyclopaedia of Jewish Life Before and During the Holocaust II, III*. New York: NY University Press, Yad Vashem.
- Steiner, Riccardo** (2000). “*It's a New Kind of Diaspora*”: *Explorations in the Sociopolitical and Cultural Context of Psychoanalysis*. London and NY: Karnac Books.
- Suchmiel, Jadwiga** (1997). *Żydówki ze stopniem doktora wszech nauk lekarskich oraz doktora filozofii w Uniwersytecie Jagiellońskim do czasów II Rzeczypospolitej*. Częstochowa: WSP.
- Thompson, Nellie L.** (1987). Early Women Psychoanalysts. *International Review of Psycho–Analysis*, 14(391): 391–407.
- Thompson, Nellie L.** (2012). The Transformation of Psychoanalysis in America: Émigré Analysts and the New York Psychoanalytic Society and Institute, 1935–1961. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 60(1): 32–37. A. melléklet: Bulletin of Information to be Supplied only to Psychoanalysts who Desire to Emigrate to the U.S.A.
- Villiez, Anna von** (2006). Entrechtet, verfolgt, vertrieben – jüdische Ärzte in Hamburg 1933–1945: Clara Happel, Nathan Costa und August Watermann. *Hamburger Ärzteblatt*, 60(6–7): 652–653.
- Volker, Friedrich** (1988). Briefe einer Emigrantin. Die Psychoanalytikerin Clara Happel an ihren Sohn Peter (1936–1945). *Psyche*, 42(3): 193–215.
- Wolff, Larry** (2010). *The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford: Stanford University Press.
- Women doctors** (1941). *Time*, Jan. 13, 54.
- Woodtli, Susanna** (1975). *Gleichberechtigung*. Frauenfeld: Verlag Huber.

JewishGen: The Global Home for Jewish Genealogy. <https://www.jewishgen.org/>
<https://www.geni.com/>

The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, <https://yivoencyclopedia.org>